

WALLERSTEIN: SOSYAL BİLİMLERDE YENİ BİR PARADİGMA İHTİYACI

İsmail Hira*

Özet: Sosyal bilimlerin kuruluş mantığı ve izlediği metodolojiye ilişkin tartışmalar, XX. yüzyılın son çeyreğinde birçok sosyal bilimcinin gündemini meşgul etmiştir. Genelde sosyal bilimlerin özeldi ise sosyoloji disiplininin gündeminde hala devam etmekte olan bu tartışmalar neticesinde, yeni bir paradigmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Avangart sosyal bilimcilerden bir olan Wallerstein de, modern sosyal bilimlerin kuruluş ve kurumsal tarihinin Avrupa-merkezci yönüne işaret ederek, bu bağlamda şekillenen sosyal bilimlerin sorunlu kimliğini birçok eserde tartışmaya açmıştır. Wallerstein, yaptığı değerlendirmeler sonucunda yeni bir paradigmanın gerekliliğine işaret etmiş fakat söz konusu paradigmanın ne olduğuna yönelik cevabın verilebilmesi için zamana ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bu makalede, Wallerstein'in modern sosyal bilimlerin tarihsel kuruluşuna ve günümüzde sosyal bilimlere yönelik itirazlar bağlamındaki değerlendirmelerini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: paradigma, sosyal bilim, bilim eleştirisi

WALLERSTEIN: THE NEED OF A NEW PARADIGM IN THE SOCIAL SCIENCES

Abstract: Debates surrounding foundational logic and methodology of social sciences occupied agenda of a lot of social sciences in the last quarter of the twentieth-century. In the light of those debates which are currently still quite vivid in social sciences and sociology in general and in particular respectively, a new paradigm has made itself felt. One of the important social scientists, namely Wallerstein, by pointing to the euro-centralist characteristic of the emergence and institutional history of modern social sciences, has opened the problematical identity of social sciences up for discussion in many of his Works. In the light of his evaluation, Wallerstein argued for a new paradigm but concerning what that of paradigm is, he is of the opinion that more time is needed for the suitable answer. Present work endeavours to deal with Wallerstein's evaluations with regard to objections directed to historical foundation and current status of modern social sciences

Keywords: paradigm, social science, science criticism

Giriş

Wallerstein'e göre, modern dönemde sosyal bilimlerin; toplumsal olayların gelişim süreci, toplumun doğası ve toplumsal değişme ve ilerleme gibi konuların değerlendirilmesinde temel belirleyicilerden biri, modern Avrupa tarihinin özel bir okuması olmuştur. Söz konusu okuma biçimi, sosyal bilimcilerin toplumsal dünyayı kavrayışını yapılandıran kültürel bir katman işlevi görmektedir (Wallerstein, 1997: 102). Tarih yazımının bu şekilde oluşması iki önermeye dayanmaktadır. Birinci önerme, Feodal yapıdan burjuvazinin önderliğinde bireysel haklara dayanan temsili demokratik bir sistemle birlikte pazar ekonomisine dayanan kapitalizme geçilmesi şeklinde betimlenmiştir. Diğer önerme ise, modern tarihsel ve toplumsal sürecin genişleyen bir ekonomik daireler (bağımsız ekonomi-şehir ekonomisi-ulusal ekonomi) tasvirine dayanır. Bu önermeye göre, sosyo-ekonomik ve politik sistem yerelden ulusala bir evrim geçirmiştir (Wallerstein, 1997: 102-3). Modern Avrupa tarihinin tarihsel mitini oluşturan bu önermeler, Wallerstein tarafından gerçeğin büyük ölçüde çarpıtılması olarak değerlendirilmektedir ki, XIX. yüzyıl sosyal biliminin klasik örneklerini teşkil eden Comte, Durkheim, Spencer, Tönnies ve Weber, çalışmalarını ve çözümlerini bu çerçevede ortaya koymuşlardır* (Wallerstein, 1997: 103).

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-mail: hira@sakarya.edu.tr

* Wallerstein, modern tarih yazımının kurgusal bir mite dayandırıldığını ve bu mitin modern sosyal bilimlerin temel hareket noktalarından olduğunu belirterek ironik bir şekilde alternatif bir betimleme denemesini göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bak. Wallerstein, Sosyal Bilimleri Düşünmek, ss. 104-113.

Wallerstein, modernitenin temel *mit*lerinden birisinin tarihsel sürece yönelik algıda yatmakta olduğunu göstermeye çalışmıştır. Daha önce toplumsal değişimin çevrimsel bir süreç izlediği anlayışının yerine *ilerleme* düşüncesi geçmiş ve bu durum modernitenin en güçlü vurgusu haline gelmiştir. Modernite, kendi varoluşunu adeta bu kavram temelinde inşa etmiştir. Söz konusu bu ilerleme miti, günümüzde de popülerliğini sürdürmekte ve dünyayı algılamamıza ve akademik söyleme temel bir referans teşkil etmektedir. Bu mitin içeriğini şu şekilde özetlemek mümkündür: Avrupa'nın pre-kapitalist döneminin feodal bir yapıda olması, karanlık bir çağın yaşanmış olması, insanların ekseriyetinin köylü oluşu ve Lordlar tarafından yönetilmesi, daha sonra, öncelikle şehir burjuvalarının ortaya çıkmasıyla üretimde bir genişleme, bilim ve teknolojide ilerleme ve nihai olarak tüm bu gelişmelerin sanayi devrimine yol açması. Bu ekonomik değişimleri, politik değişimler takip etmiştir. Avrupa Kıtası'nda yaşanan tüm bu dönüşümler karşısında diğer ülkeler daha *geri* ya da *az gelişmişlik* durumunu temsil ediyorlardı. Ancak bu mitin temel iyimserliği, geri kalmış toplumların ileri toplumları taklit ederek ilerleme şansına sahip olmaları, hatta bunun toplumun doğasında olan zorunlu bir süreç olduğu şeklindeki inançtır (Wallerstein, 1997: 76-77). Buradan çıkartılan sonuç, tüm diğer toplumların benzer evrelerden geçeceği veya aynı süreçleri takip edeceği yönündeki tarihsel bir yasanın (nomotetik) işliyor olması şeklindeki modern paradigmayı şekillendiren düşüncedir.

XIX. yüzyılın muhafazakârlık, liberalizm, Marksizm gibi ideolojileri, yukarıda anlatılan Modernite'nin mitini inandırıcı bularak kabul etmelerini Wallerstein ilginç bulmakta ve söz konusu ideolojilerin taraflarının, sadece bu örgütleyici mitin politik eyleme yönelik muhtevası hakkında görüşler ileri sürdüklerini söylemektedir. Bu örgütleyici mit, tarihsel sosyal bilimler için belirli bir entelektüel gündemi gerekli kılmıştı (Wallerstein, 1997: 77). Bu bağlamda ilerlemenin gerçekleşmesi, bir ülkenin *ulusal karakterini* değiştirmek ya da *sınıf karakterini* yeniden yaratmak kolay olmasa da izlenecek tek yol olarak görülmektedir. Bu yolla *ulusların zenginliğinin* sağlanacağı vurgulanıyordu. Fakat Wallerstein'e göre, egemen mit, burjuvazi ve proletarya (ya da kuzey-güney farklılaşması) arasında giderek büyüyen uçurumu açıklayamamaktadır (Wallerstein, 1997: 81).

Wallerstein, temellerinin XIX. yy'da atıldığı sosyal bilimlerin argümanlarıyla günümüz dünyasını anlamak ve analiz etmenin zorluklarına işaret ederek, söz konusu dönemin varsayımları ve argümanlarıyla şekillenmiş sosyal bilimleri yeniden tanzim etmekten ziyade, yeni bir paradigmaya ihtiyacın olduğunu iddia etmekte ve bu konudaki tezlerini *Sosyal Bilimleri Düşünmemek* adlı eserinde tartışmıştır. XIX. yy sosyal bilim paradigmasının Wallerstein açısından en sorunlu yönü, ideolojik yüklemelerinde ve temel argümanlarında yatmaktadır. Örneğin, bir bilgi türü olarak sosyal bilimlerin doğa bilimlerine paralel yargılarda bulunma çabası, yani toplumla ilgili çözümlerinde evrensel yasalara varma iddiası sonuçları itibariyle bilimsellikten ziyade ideolojik bir niteliğe dönüşmüştür. Çünkü toplumsala ilişkin iddialar, belli bir toplumsal bağlamdan ve konjonktürden hareketle ortaya konmuştur. Wallerstein bu yönüyle de söz konusu sosyal bilimlerin *oryantalist* bir nitelik kazanmış olduklarına işaret etmektedir. Yani batılı sosyal bilimlerin *ötekini* tanımlama ve anlamlandırma iradesini ortaya koyması söz konusudur.

Wallerstein, sosyal bilimlerdeki teorik kabullerin imkânını radikal bir şekilde reddetmesine rağmen, kendi kuşağının en etkili teorisyenleri arasındadır. Onun *dünya-sistem perspektifi* olarak tanımladığı dünya tarihine kavramsal yaklaşımının, hem sosyal bilimlerde hem de beşeri bilimlerde (humanity sciences) çok geniş ve derin bir etkisi olmuştur. Wallerstein, Avrupa *hegemonyasıyla* ortaya çıkan toplumların modern sistemlerinin işleyişlerini ve temelini hangi referanslara göre şekillendiğini *merkez-çevre* ilişkileri bağlamında

çözümlemeye çalışmış ve bu yönde de bir çok sosyal bilimci üzerinde teorik katkı ve etkiye bulunmuştur. Braudel'in *Akdeniz* ve Marian Malowist'in *XVIII. yy Polanyası* adlı eserlerini okuduğunda, yüzyıllardan beri Avrupa'da Kapitalizmin gelişmesine zemin sağlayan merkez-çevre ilişkilerini fark etti. Böylece Wallerstein, dünya tarihinin son 500 yılını anlamının çok önemli bir boyutu olarak merkez-çevre hiyerarşisini keşfetmiş oldu (Ritzer, 2005: 875).

Wallerstein, *Modern-Dünya Sistem* adlı çalışmasını, makro sosyoloji ve karşılaştırmalı toplumsal analize bir katkı olarak görmektedir. Wallerstein'e göre, ekonomik yayılma ve sömürü sonucu oluşan durumları açıklama girişiminde ulus-devlet tek başına çözümleyici bir model sunamaz. Bu bakımdan, ulus-devleti merkeze alan bir değerlendirme sosyolojik bilginin temsili açısından uygun değildir. Yaşanan dönüşümleri ulus-devlet temelinde ele almak yerine, dünya tarihini politik imparatorlukların bir dünya ekonomisine dönüşümü olarak düşünmek daha doğrudur. Çünkü dünya ekonomi ulus-devletlerin politik sınırlarını aşan bir pozisyona sahiptir (Janowitz, 1977: 1091).

I- Modern Sosyal Bilimlerin Tarihsel Kuruluşu

Wallerstein, modern sosyal bilimlere yönelik değerlendirmelerini, sosyal bilimleri oluşturan tarihsel koşulları dikkate alarak yapmakta ve böylece ortaya çıkan durumu belli teorik iddialar, bilim tasnifi ve bu tasnifin kurumsal yansımaları bağlamında ele almaktadır. Wallerstein sosyal bilimlerin tarihsel inşa sürecini izleyerek, günümüzdeki bilim tartışmalarını salt teorik tartışmalardan ziyade, belli bir tarihselliğin ürünü olduğu tezi üzerinden temellendirmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Wallerstein, modern dünya-sisteminin tarihinin ve bu sistemin bir parçası olarak gelişmiş olan bilgi yapılarının teşekkülünü XVI. yüzyıla kadar götürerek *dünya-sistemleri analizi* perspektifinden çözümlemeye çalışmaktadır. Dinsel otoritelerin hakikati bilme hususunda merkezi bir öneme sahip oldukları konusundaki bin yıllık iddiaları, yerini seküler bilgi aktörlerine bırakınca, alternatif bilgi iddiaları giderek yeni bir paradigma çerçevesinde güç kazanmıştı. Bu yeni bilgi aktörleri yani filozoflar, dinsel otoriteye karşı, zihinlerini belirli bir şekilde kullanarak bilgi edinebileceğini iddia etmişlerdi. Örneğin, *Descartes* ve *Spinoza* teolojik bilginin karşısına, gerçekliğin ampirik* yollarla elde edilebileceği iddiasını koymuşlardı. Fakat yine de, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar bilim ile felsefe arasında kesin bir ayırım söz konusu değildi (Wallerstein, 2005:16).

Söz konusu bu yeni bilgi aktörlerinin temel hareket noktası, gerçek dünyaya ilişkin daha doğru bir kavrayışın mümkün olduğunu ortaya koymak ve gerçek toplumun daha iyi yönetilmesine, insan potansiyelinin daha fazla gerçekleştirilmesine doğru bir ortam hazırlamanın mümkün olan yollarını göstermekti. Böylece yeni bir bilgi inşa etme biçimi olarak sosyal bilim, bu öncüller üzerine kurulmuş ve rasyonel arayışın en güvenilir yöntemi olarak da kabul edilmiştir. Oysa Hıristiyan kültür ve inancının etkisiyle Avrupa'da uzun yıllar ilk günah doktrininin şekillendirmiş olduğu bilinçaltının bir yansıması olarak, toplumsal dünya hakkında da benzer kötümser bir düşünce hâkim olmuş, toplumsal alandaki eşitsizlikler ve benzeri sorunların çözümüne yönelik yolların bir çıkmaz oluşturduğu genel kabuller arasındaydı. Hıristiyan inancının bu kötümserliğine karşı yeni şekillenen paradigmaya bağlı olarak inşa edilen bilgi anlayışına göre ise, ne kadar kötü olursa olsun, toplumsal sorunların

* "XIX. yüzyılın başlangıcında Laplace güneş sisteminin kökenleri üzerine bir kitap yazmış ve Napoleon'a takdim etmişti. Napoleon Laplace'ın çok kalın olan kitabında bir kez bile Tanrı'dan söz etmediğini belirttiğinde, Laplace şöyle yanıt verdi: "Bu hipoteze ihtiyacım yok, efendim." Bu bilginler artık *bilimciler* olarak adlandırılacaklardı" (Wallerstein, 2005:16).

üstesinden gelinebilirdi. Toplumsal iyileşmenin mümkün olduğuna yönelik inanç modernliğin önemli argümanlarından biriydi (Wallerstein, 2000: 153-54).

Wallerstein, bilimin kapitalizmin dünya görüşüyle çok yakın bir ilişkisi olduğuna işaret ederek ona bağımlı olarak geliştiğini söylemektedir. Kapitalizme bağlı oluşu ve ondan destek görmesi *teknolojinin* gelişmesine, üretimine ve *ilerlemeye* katkı sağlamasından dolayıdır. Bu nedenle modern bilim anlayışının temelinde söz konusu bu iki kavramın önemli bir yeri vardır. Bilimsel düşünce bir dünya görüşü de yaratmış ve *tarafsızlık*, *ampirizm* ve *evrensellik* bu düşünceyi şekillendiren temel önermeler olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu bilimsel düşünceden beklenen, *nihai nedenlerden* ziyade, *etkili nedenlerin* (nesnel gerçekliğin) açığa çıkartılması veya çözümlenmesidir (Wallerstein, 2000: 156). Diğer bir ifade ile bilim, *niçin*lerden ziyade *nedenler* üzerinde durmayı tercih etmiştir.

Newtoncu model olarak da bilinen bu bilimsel düşüncenin temel argümanlarını şu şekilde sıralamamız mümkün: “Bu model, gerçek bir maddi evren olduğunu ileri sürer. Bu evrende varılan her şeyin everensel doğa yasalarının hükmü altında olduğunu ve bilimin bu evrensel doğa yasalarının ne olduğunu açığa çıkarma faaliyeti olduğunu ileri sürer. Bu yasaların ne olduğunu bilmemizin tek güvenilir ya da işe yarar yolunun ampirik araştırma olduğunu ve özgül olarak da, (dini ya da din dışı) otoritelerin ampirik olarak geçerli kılınmamış bilgi iddialarının bilgi olarak hiçbir itibarı olmadığını ileri sürer. Ampirik araştırmanın ölçmeyi gerektirdiğini ve ölçümler ne kadar kesinse verilerin niteliğinin de o kadar iyi olacağını iddia eder” (Wallerstein, 2000: 180). Dolayısıyla ilahiyat ve felsefe karşısında bilimin kendine biçmiş olduğu rol, neyin *doğru* olduğunu tespit etmekle sınırlıdır. Teoloji ve felsefe ise *iyi* ve *güzel* olanla ilgilenmeliydi. Ampirik bilim, iyi ile doğruyu birbirinden ayırt edebilecek enstrümanlara sahip olmadığını savunuyordu. Bunun yanı sıra bilim tarafında olanlar, neyin *doğru* olduğunu bilmenin daha önemli olduğunu, neyin iyi olduğunu bilmenin ise imkansız olduğunu iddia etmişlerdi. Doğru ile iyi arasındaki bu ayrım *iki kültürün* temel mantığını da şekillendirmiş oluyordu (Wallerstein, 2000: 204).

Oysa geleneksel bilgi paradigmasında *doğru*, *iyi* ve *güzele* ilişkin değerlendirmeler iç içe geçmiş durumda idi. Fakat doğa bilimlerinin kurucu ve belirleyici etkisiyle şekillenmiş olan modern bilgi anlayışına göre, beşeri bilimler gerçekliğin bilgisine vakıf olamazlar. Dolayısıyla beşeri bilimler doğrunun peşinde olmaktan ziyade *iyi* ve *güzele* ilişkin konular üzerinde çalışmalarını sürdürmeliydiler. Bilimciler ise sadece doğrunun peşinde olmaları gerektiğini savunuyorlardı. Böylece *iyi* ve *güzel*, filozofların ilgi sahası içinde kalması gereken uğraş alanları olarak belirlenmiş oldu. Bu nedenle *doğrunun aranması* ile *iyi* ve *güzelin aranması* bilginin *iki kültür* şeklinde bölünmesini gündeme getirmiş oldu. Bu algı bölünmesi sonucunda, bilimsel çalışmalarda bilim adamının değerden-bağımsız olması iddiasına meşruiyet sağlamış oluyordu (Wallerstein, 2005: 18).

Modern dünyanın bilgi yapıları, daha önceki dünya-sistemlerin bilgi yapılarından temel bir yönüyle farklılaşmaktadır. Diğer tüm tarihsel sistemlerde bilginin epistemolojik olarak *birleşik* bir yapıya sahip olduğu düşünülürdü. Modern dünya sistemin bilgi yapısı ise *Snow*'un da işaret ettiği gibi, bünyesinde *iki kültür* özelliği bulundurmaktadır. Sosyal bilimlerin tarihsel kuruluşu, söz konusu iki kültür arasındaki tarihsel ayrılmanın üzerinde gerçekleşmiştir. *Snow*'un belirtmiş olduğu iki kültür, *felsefe* ve *bilim*’i temsil etmektedir. Bu modern *ayrım*, bilim ve felsefenin iki farklı alan üzerinde kurulması gerektiği varsayımına dayanıyordu (Wallerstein, 2005:76) Doğru bilimciler, akıl yürütmenin düşünsel açıdan kendi konularıyla yakın bir ilişkisi olmadığı gerekçesiyle felsefecileri bilimsel faaliyetin dışında tutulması gerektiğini, çünkü kendi faaliyet alanlarının dış gerçekliğin *nesnel* ve *tarafsız* bir şekilde

incelenmesini içerdiği nedeniyle savundular. Buna karşın felsefeciler de, toplumsal yaşamın temelini oluşturan değerlerden uzak olmaları dolayısıyla insanı ihmal etmeleri, iyi ve güzel olana karşı duyarsız kalmaları nedeniyle de doğa bilimcileri eleştirdiler (Wallerstein, 2005: 39-41) Bilim ve felsefe arasında yaşanan bu kopukluk, tayin edici bir hal aldığında sosyal bilim kendisinin felsefe değil bilim olduğunu iddia etti. Bilimin bu şekilde iki düşman kampa bölünmesinin gerekçesi, bilimin hakikat arayışında ampirik bir tavır takınırken felsefenin metafizik yani spekülative bir tavır içinde olduğu iddiasıydı (Wallerstein, 2000: 171).

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bilim ve felsefe arasında yaşanan bu ayrılmayı savunular deneysel bilimi, yani yeni bilim paradigmasını savunanlardı. Bunlara göre, hakikate giden biricik yol, deneysel gözlemlerden hareketle yapılan tümevarımlara dayalı kuramsallaştırmalardır. Bilim ve felsefe arasındaki bu *epistemolojik bölünme*, ortaçağ üniversite sisteminden farklı olarak modern üniversite sistemini şekillendirdi. Ortaçağ üniversitesi dört temel fakülteden müteşekkildi. Bunlar İlahiyat, tıp, hukuk ve felsefe idi (Wallerstein, 2005: 17) Söz konusu ayrılmaya paralel olarak yeni oluşan üniversite sistemi, beşeri bilimler ve fen bilimlerinin ayrı fakülteler halinde tesis edilmesiyle kurumsallaştı. Dünya genelindeki çoğu üniversite yapısının formunu teşkil eden bu ayrışma günümüze dek varlığını sürdürdü (Wallerstein, 2003: 39). Üniversite sistemi, bugün disiplinler olarak adlandırılan uzmanlıklar sistemini yaratarak, *edebiyat* (ya da beşeri bilimler veya felsefe) fakültesi ve *fen* fakültesi olarak iki ayrı fakülte temelinde şekillendirildi. Bilim ve felsefe arasında ortaya çıkan bu bölünmenin kurumsallaşması yanı sıra, fen (veya *doğa*) bilimlerinin beşeri bilimler üzerindeki belirleyiciliği modern bilim paradigmasının temelini oluşturuyordu. Böylece sosyal bilimler, XIX. yüzyılda Newtoncu bilim perspektifinin kültürel egemenliğinde kurumsallaştırıldı* (Wallerstein, 2003: 77).

Sosyal bilimler, modern dünyanın bilgi iddialarının bir parçası olarak modern dünya sisteminin asli kurumsal yapılarından üniversite sisteminin içinde yer almıştır. Bir bütün olarak bilgi yapılarının evrimini üniversite sisteminin kurumsal çerçevesi içine yerleştirmeden sosyal bilimlerin tarihsel kuruluşunu, günümüzdeki karşı çıkışları ya da mevcut olası alternatifleri tartışmak zordur. Bu nedenle sosyal bilimlerin tarihsel inşası, gelişimi ve günümüzde gerçekleştirilen sosyal bilimlere yönelik tartışmaları, tarihsel sürecin bütünlüğü içinde ele almayı gerektirmektedir. Bu durum, mevcut tartışmaların salt günümüzde yaşanan sorunların doğal bir yansımasından ziyade, kuruluşundan da kaynaklandığını göz önünde bulundurulması gerektiğini hatırlatmaktadır (Wallerstein, 2003: 75).

Fen bilimlerinin felsefeden farklı olduğu yönündeki argüman modern bir kabuldür. Kabul edilen bu argüman, aynı zamanda bilginin sekülerleşmesinin nihai sonucunu temsil etmektedir. Bu durum, ortaçağın sonunda felsefenin teolojiiyi doğru bir önermeye referans olamayacağı gerekçesiyle dışlamasına benzer bir şekilde fen bilimleri de aynı uygulamayı felsefe için gündeme taşımıştır. Fakat, uygulamanın *Newton-Bacon-Descartes* çizgisini izleyen bir fen bilimi anlayışıyla örtüştüğünü göz önünde bulundurmalıyız. Bu gelenek modern bilginin temelini oluşturan bir dizi öncül ve önerme ortaya koydu (Wallerstein, 2003: 60). Şu halde modern sosyal bilim üç temel öncülden hareketle inşa edilmiştir. Birincisi,

* “Machiavelli, Spinoza veya Montesquieu kitaplarını yazdıkları zamanlarda, kendilerine sosyolog demiyorlardı. Üstelik, *filozof* ve *bilimci* gibi daha geniş kategoriler arasında da henüz açık seçik bir ayırım yoktu. Son iki yüzyılda yarattığımız üniversite sistem için temel niteliği taşıyan bu son ayırım, başlangıçta Kartezyen insan/doğa karşıtlığına dayalı olan ve ancak onsekizinci yüzyıl sonlarında tam anlamıyla billurlaşan bir icattı. Bilim ile felsefe arasındaki, ya da üniversite jargonuyla konuşursak, doğa bilimleri fakültesi ile bazı dillerde beşeri bilimler adı verilen fakülteler arasındaki üçüncü bir akademik alan olarak sonradan devreye sokulan bir kategori olan sosyal bilim, ancak on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıktı” (Wallerstein, 2000:174-175; Gulbenkian Komisyonu, 2000: 21).

gerçek dünyadaki her şeyin bilinebilir olduğudur. Dolayısıyla sosyal olgularla ilgili şu anda bilinmeyen bilgi söz konusu olsa bile, nihaî olarak bilinmeyeceği, keşfedilemeyeceği anlamına gelmez. İkinci öncül, *toplumsala ilişkin bütün genellemeler zaman ve mekana bağlı olmaksızın evrensel yasalar olarak ifade edilebilir.* Üçüncü öncül ise, *gerçek dünyayı bilmenin tek yolu bilimdir* (Wallerstein, 1993: 156). Dolayısıyla gerçeğe, kesinliğe ve evrensel yasalara akılla ulaşılabilirliği iddiası modern dünyanın bilgi sisteminin temel argümanıydı. Bu evrenselcilik doktrininin doğrulandığı alan, somut sonuçlar bakımından fizik bilimleri idi. Fakat fizik bilimlerine paralel bir şekilde aynı argümanlar daha sonra sosyal bilimler için de kabul edildi (Wallerstein, 1997: 47). Böylece modern sosyal bilimler, bir taraftan modern toplumun ideolojik üstyapısının güncelleştirilmesini temsil ediyor ve oluşan modern toplumsal sistemi meşrulaştırmanın daha etkili bir mekanizmasını (bilimi), diğer taraftan ise, sistem karşıtı hareketlere tarihsel/sosyal sistemin işleyişini, çelişkilerini açıklayabilecek imkânı sunuyordu (Wallerstein, 1993: 157-58).

Wallerstein'e göre, XIX. ve XX. yüzyıllarda gerçekleştirilen epistemolojik tartışmaları dikkate aldığımızda, sosyal bilimlerin oldukça yakın bir zamana tekabül ettiğini görebiliriz. Sosyal bilimler, bu süre içinde kurumsallaşmış beşeri ve toplumsal ilişkilere dair sistematik bilgi bütününe gönderme yapmaktadır. Yukarıda ifade edilen *iki kültür* anlayışı çerçevesinde şekillenen disiplinler içinde sosyal bilimlerin doğa bilimlerine mi yoksa beşeri bilimlere mi yakın olduğu sorunu sosyal bilimciler tarafından sürekli tartışılmıştır. Söz konusu tartışmada sosyal bilimlerin *nomotetik* bir karakter taşıdığını ve fiziksel fenomenlerin bilimsel olarak incelenmesiyle sosyal fenomenlerin incelenmesi arasında metodolojik bir farkın olmadığını iddia edenler, sosyal bilimlerin doğa bilimlerinin yanında yer alması gerektiğini savundular. Bunlara göre, sosyologlar Newton fizikçileriydi ve doğa bilimlerinin kuramsal öncülleri ve pratik tekniklerinin aynen tekrar edilmesi gerekiyordu (Wallerstein, 2003: 61).

Evrenselci yaklaşımla ilgili olarak doğa bilimlerini model alan sosyal bilimler, bununla ulaşmak istedikleri üç hedef tespit etmişlerdi. Bunlar, elde edilen verilerden hareketle *öngörüde* bulunabilme, toplumsalın kesin bilgisine sahip olmanın meşruiyetiyle topluma *müdahalede* bulunabilme imkânı ve hassas ölçümler yapabilme beklentisidir. Sosyal bilimciler, *sosyal olgunun ölçülebileceğini* ve sonuçlar üzerinden evrensel bir mutabakat sağlanabileceğini düşünüyorlardı. Fakat bu beklentilerin çoğunun gerçekleşmediğini, sosyal bilimcilerin konuyla ilgili tartışmalarından ve sosyal bilimlerde şimdiye kadar elde edilmiş olan tecrübelerden hareketle söyleyebiliriz. Wallerstein, bu tür beklentilerin gerçekleşmemesini, toplumsalın kendi karakteristik yapısından kaynaklandığını, çünkü sosyal bilimlerin inceleme alanının doğa bilimlerinin inceleme nesnesinden mahiyet itibarıyla farklı olduğunu vurgulamaktadır (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 51). Bu bağlamda sosyal bilimler doğa bilimleri gibi *nesnel* olarak değil *kültürel* olarak kurulabilir argümanı ön plana çıkarmaktadır.

Sosyal bilimlerin farklı bağlamlarda inşa edilebileceği argümanına, *feminist teorinin* modern sosyal bilimlerin paradigmatik yapısına yönelmiş olduğu eleştirel tutumu örnek olarak verebiliriz. Feministler şu argümanı öne sürüyorlardı: *Çözümlemeniz sizin kendi gurubunuz için geçerli olabilir ama bizim durumumuza hiç uymuyor.* Feministler gibi diğer muhaliflerde evrenselci argümanı sorgulayarak, bunun bütün dünyada neden uygulanamayacağını göstermeye çalıştılar (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 52). Aynı şekilde modern sosyal bilimlerin, toplumsala ilişkin evrensel ölçekte açıklamaya çalıştığı bilgilerin de kendi bağlamında *görece* geçerli olabileceği, fakat diğer toplumsal gerçekliği temsil etme noktasında sorun oluşturduğu görüşü, çoğu sosyal bilimci tarafından paylaşılmaktadır.

Sosyal bilimlerin mantığının everensel doğrular temelinde ele alınması yani bilginin genel geçerliliği, teorik olarak ispatlanmış, veya toplumsal olgularla desteklenmiş bir yargı olmaktan ziyade, sosyal bilimlerin oluşma evresinde Avrupa'nın dünyanın diğer bölgeleri üzerindeki hegemonyasına dayanmaktadır. Sosyal bilimlerin Avrupa-merkezci bir temelde şekillenmiş olması, Avrupa'nın kültürel, siyasi ve ekonomik olarak kendisinin dünya üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmasıyla yakın bir ilişkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa'nın teknolojik başarıları ve teknolojinin de ilerlemenin lokomotifini olarak daha ileri bir pozisyona taşıma potansiyeli, Avrupa'nın başarısının everensel ilerlemeyi temsil etme noktasında genel bir kabul görüyordu (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 52).

Nomotetik bir epistemolojiyle hareket edenler insani ve toplumsal süreçlerle maddi süreçler arasında mantıksal bir paralelliğin mevcudiyetine vurgu yaptılar. Zamandan ve mekandan* bağımsız olarak işleyen evrensel yasaların toplumsal süreçler içinde geçerli olduğu argümanına bağlı kalarak toplumsal olayları değerlendirmeye çalıştılar (Wallerstein, 2000: 207). Öte yandan insan, toplum ve tarihsel olayları kendi tekilliği içinde ele almayı tercih eden sosyal bilimciler ise, sosyal bilimlerin *idiografik* bir karaktere sahip olduğunu iddia ederek, sanat ve edebiyat fakültelerine yakın bir konumda yer almayı tercih etmişlerdi (Wallerstein, 2000: 18). XIX ve XX. yüzyılda söz konusu bu tartışmalarda taraflar, halk nezdinde itibar kazanmak için kendilerini bilim kisvesine büründürmeye mecbur hissettiler ve bilim dünyası o zamandan beri *pozitivist bilgi* anlayışına sahip olanlarla *hermenötik* görüşe sahip olanlar arasında epistemolojik bir tartışma yaşamıştır (Wallerstein, 2003: 40).

Sosyal bilimlerin idiografik ve nomotetik versiyonları metodolojik olarak farklı tercihlerde bulunmuş olsalar da, her iki yaklaşım benzer şekilde nesnel bilginin elde edilmesine çalışıyordu. Fakat söz konusu nesnel bilginin elde edilmesi için takip ettikleri yöntem ve *nesnel* olana ilişkin yorum birbirinden oldukça farklı olmuştur. İdiografik cephe için tarihsel ve kültürel bağlam dolayısıyla mekan, nesnel bilginin elde edilmesinde güvenilir veri sunarken; (Wallerstein, 2000: 227) nomotetik cephe için bu tür veriler önyargılara yol açabilecek nitelikteydi. Dolayısıyla önyargılardan uzak durmanın yolu olarak *nesnel veri*, çoğaltılabilir veri yani *yorum* ürünü olmayan veri olarak tanımlanıyordu. Dolayısıyla en iyi veriler en yeni olan ve en iyi altyapıya sahip olan ülkelerden toplanmış olan verilerdi. Daha eski ve uzak olan ülkelere elde edilen veriler aynı güvenilirliği sağlayamamakta hatta *mitik* bir karakterde olarak nesneliği sağlamaktan uzaktılar (Wallerstein, 2000: 228). Bu haliyle sosyal bilimler olarak beliren bilgi alanları ve bunların muhtevaları, büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya ve Birleşik Devletler olarak bu beş ülkenin tarihsel ve sosyal gerçeği veya süreçleri üzerinden oluşturulmuştur (Wallerstein, 2003: 17). Bugün akademik dünyada takip edilen XIX. yüzyıla ait sosyal bilim literatürünün çoğu, söz konusu ülkelere yazılmıştır (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 31).

Bu durumda sosyal bilimlerin sözü edilen dönemde Avrupa-merkezci bir çerçeveye sahip olmasının, Avrupa'nın kültürel, siyasi ve ekonomik üstünlüğü yanında, teknolojik başarılarıyla da yakın bir ilişkisi vardır (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 52). Yine sosyal bilimlerin,

* Evrenselliğin ön plana alınması Coğrafya'nın diğer sosyal bilimlere göre prestij yönünden daha önemsiz olarak görülmesine yol açmıştır. Böylece modern sosyal bilimlerde mekan vurgusu sürekli olarak ihmal edilmiştir. Modern paradigmanın *ilerleme* kavramı üzerindeki ilgisi, sosyal hayatın zaman boyutunu çok önemli kılarken, mekan boyutunu göz ardı etmiştir. Sosyal değişim ve sosyal süreçler üzerinde etkili olan evrensel yasalar söz konusu olduğu için, *mekan* teorik olarak anlamsızlaşmaktadır. Bu bağlamda, mekan, olayların meydana geldiği ve süreçlerin işlediği bir platform olmaktan öteye gitmiyordu. Buna karşın sosyal bilimlere idiografik bir perspektifle yaklaşmayı tercih edenler ise, mekana merkezi bir önem atfediyorlardı (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 31).

Avrupa-merkezci bir temelden hareketle toplumsalın yapı ve işleyişiyle ilgili değerlendirmelerini bu coğrafyanın verilerinden hareketle yapıyor olmasının bir diğer nedeni, toplumsal davranışı yöneten yasaların mevcudiyetiyle ilgilidir. Bu bağlamda eğer toplumsal davranış, tarihsel/toplumsal yasaların yönlendirdiği bir durumu temsil ediyorsa, toplumsal fenomenlerin nerede incelendiğinin bir önemi olmayacaktı. Çünkü her hangi bir yer ve zamanda doğru olan bir şeyin her yer ve zamanda doğru olduğu varsayılıyordu (Wallerstein, 2005: 23).

Toplumsal gerçekliği incelemek üzere üç temel alan ve bunlara tekabül eden üç disiplin oluşturulmuştu. Belirlenen üç temel alan *pazar*, *devlet* ve *sivil toplumdan* oluşuyordu ve bu alanlar sırasıyla *ekonomi*, *siyaset* ve *sosyoloji* disiplinleri tarafından ele alınıp incelenecekti. Fakat sosyal bilimler olarak kurulan disiplinlerin yukarıda ifade edilen metodolojik argümanına bağlı olarak üretilen bilgilerin, farklı toplumsal gerçeklikleri temsil noktasında sorunlu olduğu fark edilince, Avrupa-dışı toplumların incelenmesi için iki ilave disiplin ortaya çıktı, *Antropoloji* ve *Oryantalizm*. Antropoloji, modern bakış açısıyla ilkel diye tanımlanan nispeten küçük topluluklara yönelik araştırmaları üstlenirken, Oryantalizmin inceleme sahasına ise, geçmişin medeniyet kuran, fakat Avrupa'nın müdahalesi olmaksızın modernite yönünde ilerleme başarısı gösteremeyen toplumları giriyordu. Bu haliyle Avrupa-dışı toplumlar *geleneği* Avrupa ise *modernliği* temsil ediyordu (Wallerstein, 2003: 152).

XIX. yüzyılda doğa bilimleri fizik, kimya, astronomi, zooloji ve matematik gibi disiplinlerle kendini ifade ederken; beşeri bilimler felsefe, klasikler (Yunanca, Latince ve antik çağa ilişkin metinler), sanat tarihi, müzikoloji, dil ve edebiyat gibi alanlara ayrılmıştı. Söz konusu bu disiplinlerin, *doğa bilimleri fakülteleri* ve *beşeri bilimler fakülteleri* içinde faaliyetlerini sürdürmeleri söz konusuysa *toplumsal gerçekliğin araştırılmasına* yönelik disiplinlerin hangi statüde yer alması, cevaplandırılması gereken önemli bir sorun olarak duruyordu (Wallerstein, 2005: 18).

Bu soruya cevap verme konusunda Fransız Devrimi'nin modern dünya-sistemde yol açmış olduğu kültürel atmosferin önemli katkısının olduğu söylenebilir. Öncelikle devrim, gerçekleşen politik değişimin tarihsel bir istisna olmadığı ve dolayısıyla normal ve sürekli olduğu yönünde bir düşüncenin oluşmasına ve egemenliğin monarkta değil, siyasal sistemi meşrulaştıran halkta olması yönünde yeni bir bilincin temellerinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda değişimin doğasını, değişimin toplumsal dinamikleri ve sürecini açıklama zorunluluğu duyulmuştur. Yaşanan toplumsal değişime ilişkin yapılan çalışma ve değerlendirmeler ise *sosyal bilimler* olarak bilinen disiplinlerin temelini oluşturmuştur (Wallerstein, 2005: 18-19).

II- Modern Sosyal Bilimlere Yönelik İtirazlar

Epistemolojik tartışmalar bilim dünyasında süregelen bir durumdur. Modern bilime yönelik tartışmalar XX. yüzyılın sonlarında yüksek bir dozda gerçekleştirilmektedir. *Bilim* ve aynı zamanda *akılcılık*, *modernite* ve *teknolojiye* dönük saldırılar Batı uygarlığının krizi olarak görülmeye başlamıştır. Söz konusu tartışmaya temelsiz tepkiler göstermek yerine, soğukkanlı bir değerlendirme yapmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Wallerstein, 2003: 59). Bilime yönelik söz konusu saldırılar aslında Newtoncu bilim anlayışına yöneliktir. Bu bağlamda yapılmak istenen şey bilim karşıtlığı değil, modern bilim paradigmasını Newtoncu vizyonundan uzaklaştırarak, bilim anlayışını yeni bir epistemolojik temelde ele almanın gerekliliğini savunmaktır (Wallerstein, 2005: 70).

XIX ve XX. yüzyıllardaki epistemolojik tartışmaları dikkate aldığımızda, sosyal bilimlerin oldukça yakın bir zamanda icat edilmiş olduğunu görebiliriz. Son iki yüzyılda bilim tarihinde yerini almış olan *sosyal bilim* nosyonu, *beşeri* ve *toplumsal* ilişkilere dair sistematik bir bilgi türünü temsil etme iddiasındadır. Bu durumda sosyal bilimlerin evrensel yasaları (nomotetik) elde etmek düşüncesiyle kendisini konumlandırmış olduğu bilinmektedir. Burada sosyal bilimlerin temel argümanı, fiziksel fenomenlerin bilimsel incelenmesiyle beşeri fenomenlerin bilimsel incelenmesi arasında metodolojik bir farkın olmadığıdır. Bu bağlamda doğa bilimleri sosyal bilimler için bir model olmakta ve doğa bilimlerinin kuramsal öncülleri ve pratik teknikleri aynen tekrar edilmeliydi. Bu perspektife göre *zaman** (tarih) fizikçiler kadar nomotetik sosyal bilimciler için de önemliydi (Wallerstein, 2003: 61).

Wallerstein, modern sosyal bilimlere yönelttiği eleştirilerini, sosyal bilimlerin temel argümanlarına olduğu kadar, dünyamızın jeopolitik ve jeokültürel yapısında meydana gelen değişimleri de dikkate alarak yapmıştır. Wallerstein'e göre XXI.yüzyıl, XX. yüzyıla göre bünyesinde bir çok farklılıkları barındırmaktadır. Wallerstein, XX. yüzyılda elde edilmiş olan bazı deneyimlere dayanarak şu sonuçlara ulaşmıştır: ilk olarak, Aydınlanma düşüncesinin iddia ettiği aksine, *ilerleme* argümanının kaçınılmaz olmadığıdır. Belli durumlarda ilerlemenin söz konusu olduğu söylenebilir de, bu sürecin toplumsalın bütün boyutlarını kuşatacak şekilde olmadığı da apaçık bir gerçektir. Örneğin ahlaki açıdan modern dünyada bir ilerleme kaydedildiği söylenemez. Oysa ahlaki açıdan da ilerleme söz konusu olabilirdi. İkinci olarak, modernliğin temel argümanlarından olan *kesinliklere* duyulan inancın temelsiz olduğu bilincinin yaygınlaşmasıdır. Modern bilim, *Kartezyen-Newtoncu* bilim geleneği üzerine inşa edilmişti ve bütün doğal (dolayısıyla toplumsal) olguların nesnel evrensel yasalara bağlı olduğu, bilimsel araştırmalarla bu yasaların bilinebileceği ve bu bilgiye ulaştıktan sonra geçmişe ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunulabileceği varsayımlarına dayanıyordu. Bu varsayımlara dayanarak oluşturulan bilim anlayışının Hıristiyanlığın seküler biçimi, *Tanrı*'nın yerine *doğa* düşüncesinin ikame edildiği şeklinde yorumlanmıştır. Son olarak da, toplumsal sistem için *iyi* arayışının sürmekte olduğudur (Wallerstein, 2000: 10-11). Dolayısıyla ilerleme düşüncesi doğrultusunda toplumsalın ulaşacağı nihai nokta, Avrupa-merkezci sosyal bilimlerin (özelde sosyolojinin) iddia ettiği gibi, Batı uygarlığının varmış olduğu evrede şekillenen toplumsal model, örnek bir toplum modeli olarak düşünülemez, daha iyi bir toplum modeline yönelik arayışlar (farklı bilimsel paradigma arayışı bağlamında) sürmektedir.

Sosyal bilimlerin kurumsal tarihini dikkate aldığımızda, Avrupa-merkezçiliğin modern sosyal bilimlerin kurucu unsuru* olduğunu görebiliriz. Sosyal bilimler Avrupa'nın kendi sorunlarını çözüme kavuşturmanın bir vasıtası olarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla böyle bir atmosferde şekillenen sosyal bilimlerin konusu, teorik temelleri, metodolojisi ve epistemolojisi Avrupa'nın jeokültürünü yansıtmaktadır. Fakat özellikle 1945'lerden sonraki dönemde başta Afrika ve Asya'nın sömürgecilikten kurtuluşlarına paralel olarak, Avrupa dışındaki dünyanın

* Braudel tarihi, belirli tarihsel bir zaman dilimine ayrıcalık tanımak şeklinde yorumlayarak, tarih yazımına ve anlayışına karşı bir farklı bir metodoloji önerisinde bulunmuştur. Braudel sosyal bilimler için anahtar bir öneme sahip epistemolojik araç olarak, muayyen bir tarihsel zamanı değil, tarihsel-toplumsal olayları uzun bir tarihsel dönem içinde ve inter-disipliner açıdan temellendirmeye çalışmıştır (Wallerstein, 2003: 65).

* "XVI. Ve XIX. yüzyıllar Arasında Avrupa'da olan biten her şey, ya insanlığın geri çevrilemez ilerici bir başarısı olduğu için ya da insanlığın temel ihtiyaçlarının karşılanması önündeki yapay engellerin kaldırılmasını temsil ettiği için, her yere uygulanabilecek olan bir kalıbı temsil ediyordu. Şu an Avrupa'da gördüğümüz şey iyi olmakla kalmıyordu, geleceğin her yerdeki yüzüydü aynı zamanda" (Wallerstein, 2000: 188).

bir çok bölgesinde de Avrupa'ya karşı gelişen siyasi bilinç, işleyen dünya sisteminin politik yapısını olduğu kadar bilgi iddialarını da kuşatmıştır (Wallerstein, 2000: 184).

Toplumun doğası ve inşası konusunda şimdiye kadar geçerli olarak görülen Avrupa-merkezci tezlerle yönelik farklı yaklaşımlar artık revaçtadır. 1945'ten sonra kurulu sosyal bilim sistematığına yönelik kabuller yıkılmaya başlamıştır. Avrupa dışındaki toplumlarda gerçekleştirilen alan araştırmalarının artışıyla, bu toplumlara yönelik daha önceki kavramsallaştırmaların geçerliliği tartışmaya açılmıştır. 1970'lerde ise, daha önce göz ardı edilmiş grupların (kadınlar, azınlıklar, Avrupa-merkezci sosyolojide yer almayan bazı sosyal gruplar) akademik alana dahil olma talepleri, üniversitelerde yeni disiplinler arası çalışma programlarının öne çıkmasına neden olmuştur. Aynı durum doğa bilimleri için de geçerliydi. Doğa bilimlerinde de yeni yaklaşımlar gündemdedi. Doğa bilimlerinde *karmaşıklık incelemeleri*, beşeri bilimlerde ise *kültür incelemeleri* neticesinde elde edilen bulgular, bilim adamlarını farklı düşünmeye sevk etti. Her iki incelemenin ortak noktası, XVII. yüzyıldan beri egemen olan Newtonyen bilim anlayışına yönelik itirazdı (Wallerstein, 2003: 79-80). *Karmaşıklık bilimi* olarak adlandırılan girişim, doğa bilimleri ve matematik disiplinlerinde bir grup bilim adamının klasik bilim paradigmasına karşı çıkışı temsil etmektedir. Klasik epistemolojide dile getirilen “determinizmi, doğrusallığı, zaman içinde tersinebilirliği ve denge noktasına ezeli-ebedi dönüşü reddediyorlardı” (Wallerstein, 2003: 102).

Kültür incelemeleriyle Newtonyen paradigma doğrultusunda inşa edilmiş olan sosyal bilimlerin determinist ve evrenselci argümanları yıkılmaya başlamıştı. Kültür incelemeleri, sosyal gerçeklik adına yapılmış evrensellik iddialarının gerçekte öyle olmadığını ortaya koymuştur. Kültür incelemelerinin temel argümanı ise, sosyal fenomenlerin bir metin gibi okunabileceği, yani sosyo-kültürel bağlamı dikkate almaksızın yapılacak olan değerlendirmelerin toplumsal temsil edemeyeceğidir. O halde, sosyal fenomenler sosyo-kültürel yapının tekliği içinde, yani kendi özgün bağlamında anlaşılabilir (Wallerstein, 2003: 80). Öte yandan özgün bir sosyal yapının evrensel bir nitelik yansıttığı iddiasını öne sürmek, modern-dünya sistemin eşitsiz hiyerarşisinin bir sonucuydu ve bu durum, işleyen sisteme bir iktidar alanı açıyordu (Wallerstein, 2003: 103). Hem karmaşıklık çalışmaları hem de kültürel çalışmaların ortaya koymuş olduğu farklı argümanlar ve bakış açısı, toplumsal gerçekliğin yeniden yapılanmasını mümkün kılmaktadır. Bu bakış açısı, toplumsal ve beşeri davranışın evrensel olarak kabul edilen bir modele göre değil de, kendi çeşitliliğinin doğal ve normal sınırları içinde ele almayı temel hareket noktası olarak kabul etmektedir. Ayrıca, doğrunun bilgisi ile iyinin bilgisini yeniden bütünleştirme imkânı sunmaktadır (Wallerstein, 2000: 179).

Sosyal bilimlerin iki yüzyıllık kuruluş ve gelişme sürecinde ortaya çıkan toplumsal gerçekliğe yönelik teorik varsayımları dikkate aldığımızda, genel olarak Avrupa'nın tarihsel durumunun *a priori* kabulleriyle şekillenen bir anlayışa dayandığı görülmektedir. Dolayısıyla *öteki* (yani batı-dışı toplumların sosyal realiteleri)'ne yönelik tespitler bu *a priori* ve tarihsel varsayımların bir yansıması veya kendilerinin bir karşıtı olarak değerlendirilmiştir. Fakat yukarıda kültür incelemeleri bağlamında yapılan değerlendirmeyi dikkate aldığımızda, daha çok, Avrupa tarihselliğinin bir model olarak farklı toplumsallıkların gelişme ve ilerlemeye dönük süreçlerinin açıklanmasında kullanılabilir olduğu iddiası ön plana çıkmaktadır.

Toplumsal ve tarihsel durumları, kullanılabilirliği tartışılmaz olarak kabul edilen bu modellere göre açıklama geleneği, artık derin eleştirilere muhatap olmuştur. Farklı tarihsel ve toplumsal tecrübelerle sahip sosyal bilimcilerin gündeme taşıdığı söz konusu itirazlar, toplumsal sorunların çözümlenmesinde kullanılan farklı perspektiflerin, farklı değerlendirmelere yol açacağı olağan sonuçlarından daha derin göndermeler üzerinde odaklanmıştır. Dolayısıyla

sosyal bilimcilerin üzerinde durdukları husus, sosyal bilimlerin dayandığı teorik düşüncelerin, *a priori* önyargılara dayanması nedeniyle sorunlu olan bu akıl yürütme tarzının şekillendirmiş olduğu bir model üzerinden çalışmalarını veya çözümlerini yapıyor olmalarıdır. Wallerstein'e göre, bu itirazlar *sosyal bilimleri açma* projesinin bir parçasıdır (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 55-56).

Wallerstein, Klasik epistemolojiye yönelik itirazları dile getiren paradigmalardan mevcudiyetine olumlu olarak bakmakta ve bu paradigmalardan bazılarının diğerlerine göre daha olumlu ve faydalı olduğunu, fakat yine de verili paradigmalardan geçerliliğinin sonsuz olmadığını savunmaktadır. Dolayısıyla egemen paradigmalardan mevcut iddialarını ila nihaye sürdürmezler ve epistemolojik meydan okumalara karşı temel argümanlarını gözden geçirmek zorundadırlar (Wallerstein, 2000: 179). Kuşkusuz yeni teoriler adına ortaya atılan yeni önermeler veya argümanların kesin doğru oldukları iddia edilemez. Fakat teorik önermelerin geçerli olmayan *a priori* varsayımlar içerip içermediğinin tespiti yönündeki çalışmalar, sosyal bilimler için önem taşıyan bir husustur. Klasik sosyal bilim paradigmasına yönelik geliştirilen eleştirel tutumun öne sürdüğü bilimsel yaklaşımın iddiası, farklılıkların meşruiyetini teorileştirmek ve bu farklılıkların bilimsel değerlendirmelerdeki yerinin ve ağırlığının ne olduğunu ortaya koymaktır (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 56). Klasik sosyal bilim yaklaşımı, farklılıkları anlamak ve çözümlenmek yerine onları belli bir coğrafyanın tarihsel durumunu merkeze alan bir okumaya tabi tutarak tanımlamayı dolayısıyla da nesneleştirmeyi tercih etmişti. Bu tercihin sömürgeci faaliyetlere teorik bir meşruiyet sağlama düşüncesine hizmet ettiği biçimindeki yargı, günümüzde sosyal bilimlere yönelik eleştirilerin odağında yer alan tespitler arasındadır.

Sosyal bilimlere yönelik bu tür değerlendirmelerde üzerinde durulan esas sorun, iktidar ya da toplumsal konulara ilişkin farklı görüşlerden hangisinin daha doğru olduğunu ortaya koymaktan ziyade, sosyal bilimlerin analitik mantığının dayandığı temelleri göstermektir. Bu bağlamda *evrenselcilik* veya *tekilcilik* (particularism) gibi yaklaşımların mutlaka birbirinin karşıtı oldukları yönündeki kabuller anlamını yitirmektedir. Oysa bu iki yaklaşım, sosyal bilimlerin kuruluşundan günümüze kadar merkezi tartışmalar arasında yer alan metodolojik bir problem olarak varlığını sürdürmüştür. Sosyal bilimlerde kullanılan evrenselcilik vurgusuna, doğa bilimlerinin kesinlik iddialarıyla paralel bilgilerin oluşturulması endişesiyle yer verilirken; bu iddiaya yönelik eleştiriler ise evrensellik argümanının beklentileri cevaplamaktan uzak olmaları bir tarafa, bu gibi bakış açılarının *iktidar* durumuyla ilgili olduğu ve dolayısıyla da, iktidarın değişimiyle veya başka bir iktidar durumuyla ilişkilendirildiğinde farklı sonuçlara ulaşılacağı artık genel kabul gören bir durumdur (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 57).

Bu durumda karşı karşıya kaldığımız soru, evrensel düzeyde anlamlı, uygulanabilir, geçerli bir sosyal bilim söz konusu olup olamayacağı sorusudur. Evrenselciliğin ve bilimsel bir doğrunun *tarihsel* olduğu varsayımından hareket edildiği takdirde, tarihselliğin entelektüel tartışmaların terimlerini belirlediğini, böylece her evrenselciliğin kendi sorularına vermeye çalıştığı cevabın da kendi tarihselliğini yansıttığı bir durum söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla toplumsal dünya hakkındaki farklı yorumların meşruiyetini kabul etmek durumundayız. İçinde yaşadığımız sosyal gerçeklikleri çözümlenmenin ancak *çoğulcu evrenselcilikle* mümkün olabileceğini kavramalıyız (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 59).

1945'den sonra sosyal bilimlerde daha önce uygulanan araştırma modelinden farklı bir bilimsel model kullanılmaya başlamıştır. Sosyal bilimler için oldukça önemli olan bu yenilik özellikle *bölge araştırmaları* bağlamında, önce Amerika tarafından daha sonra da dünyanın

diğer üniversitelerinde uygulamaya başlandı. Bölge araştırmalarında temelinde yatan düşünce, söz konusu bölgeyi kendi tarih, kültür ve dil bağlamında coğrafi bir bütün olarak ele alıp incelemektir. Burada işaret edilen yenilik, bölge üzerinde yürütülen incelemelerden ziyade; izlenen bilimsel yaklaşımdır. Bu yeni yaklaşım, sosyal bilimlerin muhtelif disiplinlerine ve doğa bilimlerine mensup bilim adamlarının bir araya gelerek bölgeyi *disiplinler-arası* bir yaklaşımla incelemeye tabi tutmalarıdır. Bu *çok disiplinli* bölge araştırmaları, her ne kadar Amerika'nın dünya üzerinde kazanmış olduğu siyasal egemenliği tarafından manipüle ediliyorsa da, daha sonra sosyal bilimlerin klasik pozitivist kabulleriyle oluşturulan öncüllerine göre işleyen mantığına yönelik geliştirilen itirazlara teorik bir katkı sağlamıştır. Sosyal bilimcilerin bölge araştırmalarını yürütürken oluşan karşılıklı etkileşimin sonuçları günümüze kadar etkilerini gördüğümüz, sosyal bilimlerin metodolojik karakteri üzerine sürdürülen tartışmalara da ışık tutmuştur. Sosyal bilimlerin farklı disiplinleri arasında oluşturulan keskin ayrımların ne kadar yapay olduğunu göstermiştir (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 40-41). Dolayısıyla batı dışında kalan bölgelere yönelik çalışmalar, oryantalizmin inceleme sahasına hapsedilen bir konu olmaktan çıkıp sosyal bilimlerin inceleme konuları arasına giriyordu. Bu sonuç sosyal bilimlerin Avrupa-merkezci söylem ve tekelinden sosyal bilimlerin uzaklaşma sürecine girdiğini gösteriyordu.

Modern bilimin yükselişi ile modern dünya-sisteminin yükselişi arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Hatta bu süreçte bilimin, modernliğin entelektüel boyutunu temsil ettiği bilinmektedir. Modern bilim paradigması üç temel öncüle dayanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi bunlardan birincisi, *gerçek dünyadaki her şeyin bilinebilir olduğudur*. Dolayısıyla her olgunun bir açıklamasının mümkün olduğu ve bu açıklamaların da genelleştirilebildiği düşünülmektedir. Şu an bilinmiyor olsa da nihai olarak, hiç bir olgu mistik değildir, bilinebilir ve açıklanabilir. İkinci öncül, söz konusu *olgusal genellemeler zaman ve mekana bağlı olmadan uygulanabilen evrensel yasalar* biçiminde ifade edilebilir. Üçüncü öncül ise, *nesnel dünyayı bilebilmenin tek yolu bilimdir* ve diğer bilgi türleri öznelliklerinden dolayı bu kriteri sağlayamazlar (Wallerstein, 1993: 156).

Yukarıda açıklanan öncüller üzerinde inşa edilen sosyal bilimler ve tarih yazımı, 1945'den sonra tarihsel geçiş sürecinin nasıl bir yörünge izleyeceğini açıklama noktasında zorlanmaya başladılar. Wallerstein'e göre, bu zorlanma *sosyal bilimlerin krizi* hatta daha doğrusu bilimin krizi olarak görülmektedir (Wallerstein, 1993: 159). Fakat bu kriz, bilimsel öncüllerin ve egemen tarihsel mitlerin sorgulanması sonucu değil, değişmekte olan tarihsel-sosyal sürecin anlaşılması ve çözümlenmesi konusunda karşılaştıkları çıkmazın bir sonucu olarak meydana gelmiştir (Wallerstein, 1993: 161).

Sosyal bilimlerin 45'lere kadar izlenen klasik kabullerine yönelik sorgulamaların oluşmasında bazı olayların önemli rolü olmuştur. Birincisi, ABD'nin dünya-sisteminin hegemonik gücü haline gelmesi; ikincisi, üçüncü dünya ülkelerinin jeopolitik taleplerin öne sürüldüğü merkezler haline gelmesi ve son olarak, ekonomik olarak güçlenen bir dünya-ekonominin demokratik eğilimleri güçlendirmesine paralel olarak dünya üniversite sisteminin de genişlemesine yol açması; sosyal bilimlerdeki mevcut bilgi yapılarının değişmesine neden olmuştur (Wallerstein, 2005: 10; Arrighi ve Diğerleri, 2004: 95).

Sonuç

Wallerstein, sosyal bilimlerin klasik paradigmaya bağlı kalarak değişen toplumsal yapıyı çözümlenme noktasında tıkanmış olduğunu iddia ederek yeni bir paradigma arayışı içerisinde olmuştur. Bu yönde sosyal bilimlerin ciddi *metodolojik ve paradigmatik* eleştiriye tabi

tutulması gereği Wallerstein ve aynı eğilimlere sahip sosyal bilimciler tarafından dillendirilmiştir. Sosyal Bilimlerin farklı disiplinler bağlamında kuruluşu ve bu disiplinlerin izlemiş oldukları metodolojiye yönelik eleştiri, Wallerstein'in çalışmalarının ekseriyetinde hakim olan bir tema olarak yer almaktadır. Wallerstein'in dünya sistemi perspektifi, tarihsel ve karşılaştırmalı sosyolojik çalışmalara yönelik ilgiyi artırmıştır. Bu bağlamda makro sosyoloji, tarihsel sosyoloji ve toplumsal değişim konusundaki katkıları çok önemlidir. Wallerstein'in sosyal bilim anlayışı, toplumsal fenomenleri daha büyük bir sistemin parçaları olarak görmeyi ve sosyal bilimlerin faaliyetlerini inter-disipliner bir yaklaşımla sürdürmeleri gerektiğini savunmaktadır.

Evrenselcilik tartışmaları sosyal bilimlerin iki yüz yıldan beri gündemini meşgul eden önemli metodolojik sorunlardan biri olarak hala tartışılmaktadır. Evrensellik tartışmanın tarafları açısından bakıldığında çok farklı düşünceleri temsil ettikleri görülmektedir. Örneğin Evrenselci yaklaşıma karşı yerelciliği, bölgeselciliği öne süren yorumlar ilk akla gelenler arasındadır. Bu tartışmalarda Wallerstein, evrenselcilik-yerelcilik dikotomisine katılmamakta, sorunun sosyal bilim mantalitesi içerisinde çözümünün daha doğru olacağını savunmaktadır. Wallerstein klasik sosyal bilimlerin pozitivist paradigması bağlamında dile getirilen evrenselcilik vurgusunun, bir ötekileştirme anlayışına hizmet ettiğinden dolayı böyle bir yaklaşımın tartışmaya açılmasından yana olduğunu belirtmektedir. Ona göre evrenselcilik değil, belki evrenselciliklerden bahsedilebilir. Çünkü bilimsel bilginin kendisi de tarihseldir. Dolayısıyla bilimsel bilgi çerçevesinde evrensel sonuçlara ulaşmak için mevcut veriler ve enstrümanlar yeterli değildir. Her evrenselci yaklaşım veya girişim, kendi sorularını cevaplandırma gayreti içinde olduğundan, evrensel bilginin oluşmasında bir handikap oluşturmaktadır. Dolayısıyla da evrensellik, evrenselciliklerin doğası tarafından belirlenmiş olmaktadır.

Wallerstein'e göre sosyal bilimler, 1945 yılından itibaren, ciddi bir özgüven kaybına uğramıştır. Modern-dünya sistemi 1968 devrimi sonrasında yapısal bir krize girmeye başlamış ve bu duruma paralel olarak dünya sistemini oluşturan, yukarıda ele alınan üç bilgi yapısı da yapısal krizin bir parçası haline geldi. İki kültür arasında oluşan ayrılık sorgulamaya başlandı. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde doğa bilimlerindeki *karmaşıklık çalışmaları* ile beşeri bilimlerdeki *kültürel çalışmalar* iki bilgi geleneği arasında önemli benzerlikleri ortaya koydu. Her şeyden önce söz konusu bu iki bilgi geleneği kendi alanları içinde baskın olan tarihsel duruma yönelik bir karşı duruşu ifade ediyordu. Karmaşıklık çalışmalarını yürütenler modern bilim geleneğinin temelini oluşturan Newton'dan Einstein'e kadar gelen süreci reddeden bir duruş sergileyerek, sistemlerin doğrusal olmadığını zaman içerisinde dengeden uzaklaşma eğiliminde olduğu iddiasını dile getiriyorlardı. Aynı şekilde kültürel çalışmalar modern bilimin evrenselci söyleminin aslında bir mit olduğunu dile getiriyordu. Çünkü tikel değerler evrensel olarak ilan edilmesinden başka bir gerçekliği söz konusu değildi. Kültürel çalışmalar, bütün değer yargılarının toplumsal bağlamla olan ilişkisine ve batı-dışı toplumların tarihsel olarak görmezden geldiğine dikkat çekiyordu.

Karmaşıklık çalışmalarıyla, toplumsal sistemlerin diğer sistemlere göre daha karışık olduğu ve bu nedenle de bilimin, kültürün bir parçası olduğu gerçeğine işaret ediliyordu. Kültürel çalışmalar da, kültürel üretimin kültürel otantisiteyle bağlantısının kurulmadan anlaşılamayacağına ve kültürel üretimin bulunduğu yerdeki iktidar yapılarının bir parçası olduğuna dikkati çekiyordu. Bu bağlamda sosyal bilimler kendisini bulanık bir ortamda buldu. Bir çok disiplin, örneğin ekonomik antropoloji, toplumsal tarih, tarihsel sosyoloji gibi kendi adının önüne başka bir disiplin sıfatını ekleyerek alt uzmanlık alanı yararmıştı. Söz konusu bu yeni disiplinler son zamanlarda oldukça gelişme göstererek alan çalışmaları,

toplumsal cinsiyet çalışmaları, etnik çalışmalar, kentsel çalışmalar, gay, lezbiyen gibi yeni olgular bir çok üniversitede program olarak yer almıştı. Bu yeni oluşumlar sosyal bilimlere yeni perspektifler açtı. Yakın gelecekte modern üniversitenin, bilgi üretiminin başlıca durumunun sona ermesi muhtemeldir. Bilgi yapılarının epistemolojik olarak yeniden yapılanması ve bu çerçevede *bütün bilimlerin sosyal bilimleşmesi* gibi epistemolojik bir dönüşüm yaşanabilir (Wallerstein, 2007: 77-78).

Avrupa-merkezci bilimsel evrenselciliğin artık sorgulanamaz olduğu anlayışı tüm bu gelişmelerden sonra anlamını yitirmiştir. Wallerstein'e göre aslında, bilgi yapıları gibi modern dünya sistemi de bir anarşi ve çatalanma sürecine girmiştir. Bilgi yapılarının geçirdiği dönüşüm sonuç itibariyle modern-dünya sisteminin geçirdiği dönüşümle paralellik arz etmektedir ve birinin yapısal krizi diğerinin de yapısal krizidir.

Kaynakça

- Arrighi** ve Diğerleri, Sistem Karşıtı Hareketler, Çev: C. Kanat, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.
Gulbenkian Komisyonu, Sosyal Bilimleri Açın, Çev: Ş. Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
Janowitz, Morris, The American Journal of Sociology, Vol. 82, No. 5, Published by: The University of Chicago Press, 1977.
Ritzer, George, Encyclopedia of Social Theory, Vol., II, Sage Publications, California, 2005.
Wallerstein, Immanuel, Jeopolitik ve Jeokültür, Çev: M. Özel, İz Yayınları, İstanbul, 1993.
-----, Sosyal Bilimleri Düşünmemek, Çev: T. Doğan, Avesta Yayınları, İstanbul 1997.
-----, Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Çev: T. Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
-----, Yeni Bir Sosyal Bilim İçin, Çev: E. Abadoğlu, Aram Yayınları, İstanbul, 2003.
-----, Dünya Sistem Analizi, Çev: E. Abadoğlu & N. Ersoy, Aram Yayınları, İstanbul, 2005.
-----, Avrupa Evnenselciliği, Çev: S. Önal, Aram Yayınları, İstanbul, 2007.